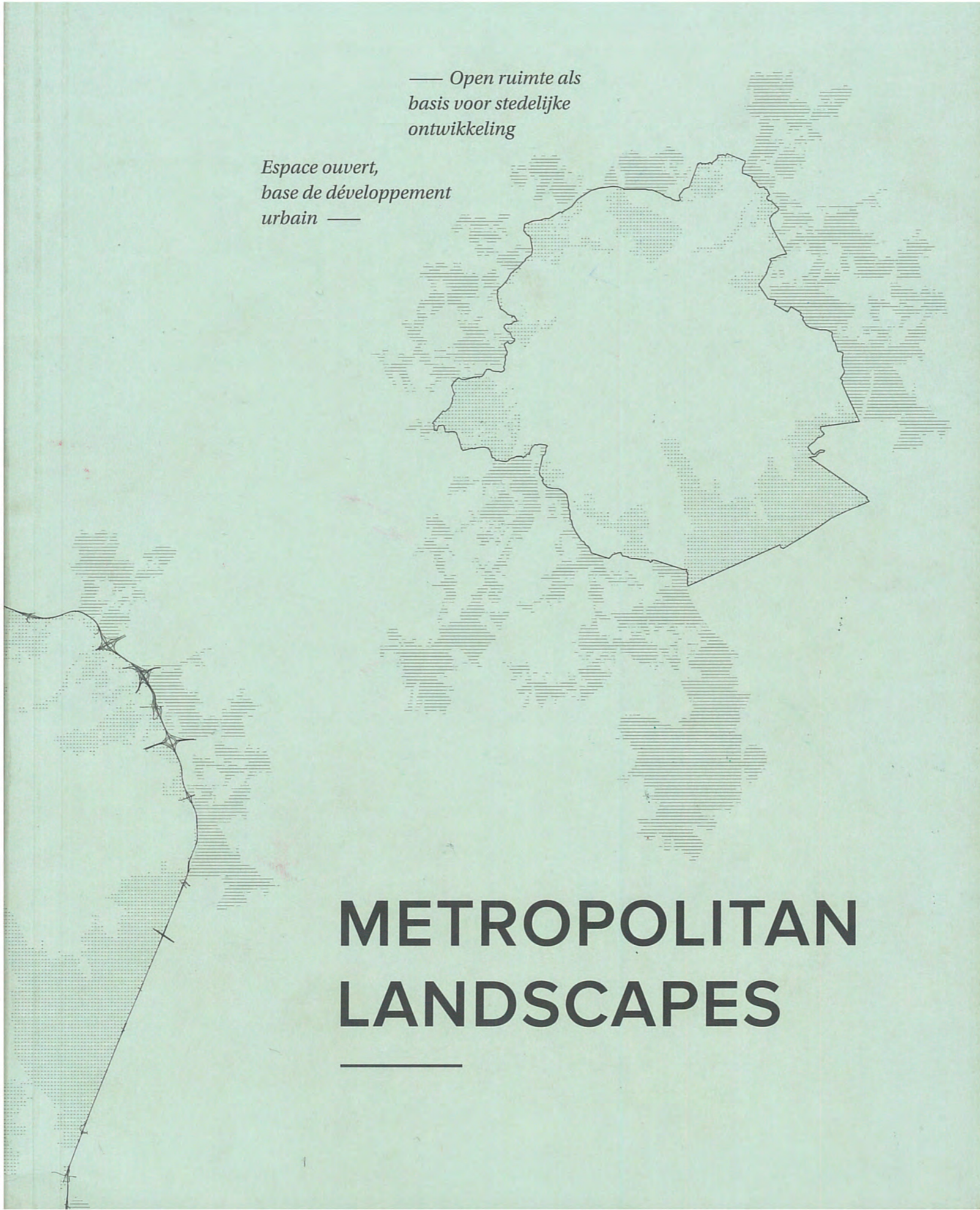

— Open ruimte als
basis voor stedelijke
ontwikkeling

Espace ouvert,
base de développement
urbain —

METROPOLITAN LANDSCAPES

QUEL « METROPOLITAN LANDSCAPE » POUR BRUXELLES ET SA PÉRIPHÉRIE?

BUREAU BAS SMETS & LIST

WELK 'METROPOLITAN LANDSCAPE' VOOR BRUSSEL EN DE RAND?

- Stedelijke vlek buiten de gewestgrens
Tache urbaine à l'extérieur de la zone administrative
- Open ruimtes binnen de gewestgrens
Espaces ouverts à l'intérieur de la zone administrative

- Stedelijke vlek buiten de ring
Tache urbaine à l'extérieur du ring
- Open ruimtes binnen de ring
Espaces ouverts à l'intérieur du ring

De open ruimtes van het metropolitane gebied van Brussel zijn voor een groot deel langs of op de gewestgrens gelegen. Als gevolg daarvan wordt er op verschillende manieren naar gekeken en geldt er uiteenlopend inrichtingsbeleid. Naast de administratieve grens tussen Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn er andere grenzen, zoals de Ring of de sterk verstedelijkte zone, waardoor ruimtes ontstaan waar specifieke condities gelden. Het zijn ruimtes waar stedelijke en rurale verbanden en individuele en collectieve woonmilieus elkaar wederzijds doordringen. Ze vertonen geen sterke samenhang, maar wel een aantal terugkerende kenmerken. De natuur is er weelderig, niet gecultiveerd, en van geheel andere aard dan in de stadsparken of de natuurgebieden in het achterland. Je hebt er vaak een wijds en spectaculair uitzicht over Brussel, en de ruimte wordt er op verschillende manieren benut: sport, stadslandbouw, kleine agrarische percelen, stukjes bos, parkeerterreinen, braakland.

De idee van *Metropolitan Landscapes* komt voort uit de hypothese dat er met deze open ruimtes veel meer gedaan kan worden dan nu het geval is. Door stedelijke en open plekken niet langer simpelweg naast elkaar te plaatsen, maar op een andere manier na te denken over verbindingen, opent zich een onschatbaar potentieel dat veel verder reikt dan louter het beschermen van open ruimtes die bedreigd worden door de grondschaarste.

De eerste fase van deze studie, onze opdracht, bestond in het onderzoeken van deze hypothese, door het zoeken naar een gemeenschappelijke definitie van wat metropolitane landschappen in de Brusselse context zouden kunnen zijn. Het begrip metropolitane landschap is moeilijk te definiëren omdat in de *North-West Metropolitan Region* alles potentieel landschap en metropolitane is. De term is niet precies of wetenschappelijk gedefinieerd, maar functioneert eerder als een werkhypothese, een gemeenschappelijke basis voor een voortgaand proces waarin het ontwikkelen van die definitie en het construeren van de onderzoeksvraag gezamenlijk gebeuren. Vanuit dat perspectief hanteren we steeds de Engelse term *Metropolitan Landscapes*, waarover de hele tweetalige werkgroep van deskundigen het eens kon worden en die het mogelijk maakte te refereren aan een gezamenlijk uitgewerkte definitie, eigen aan deze studie.

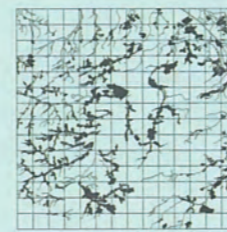
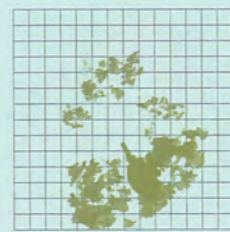
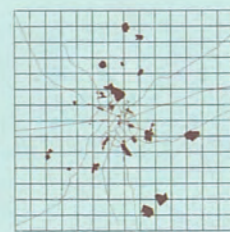
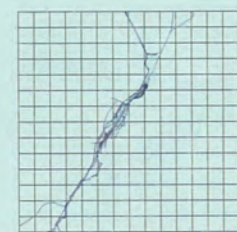
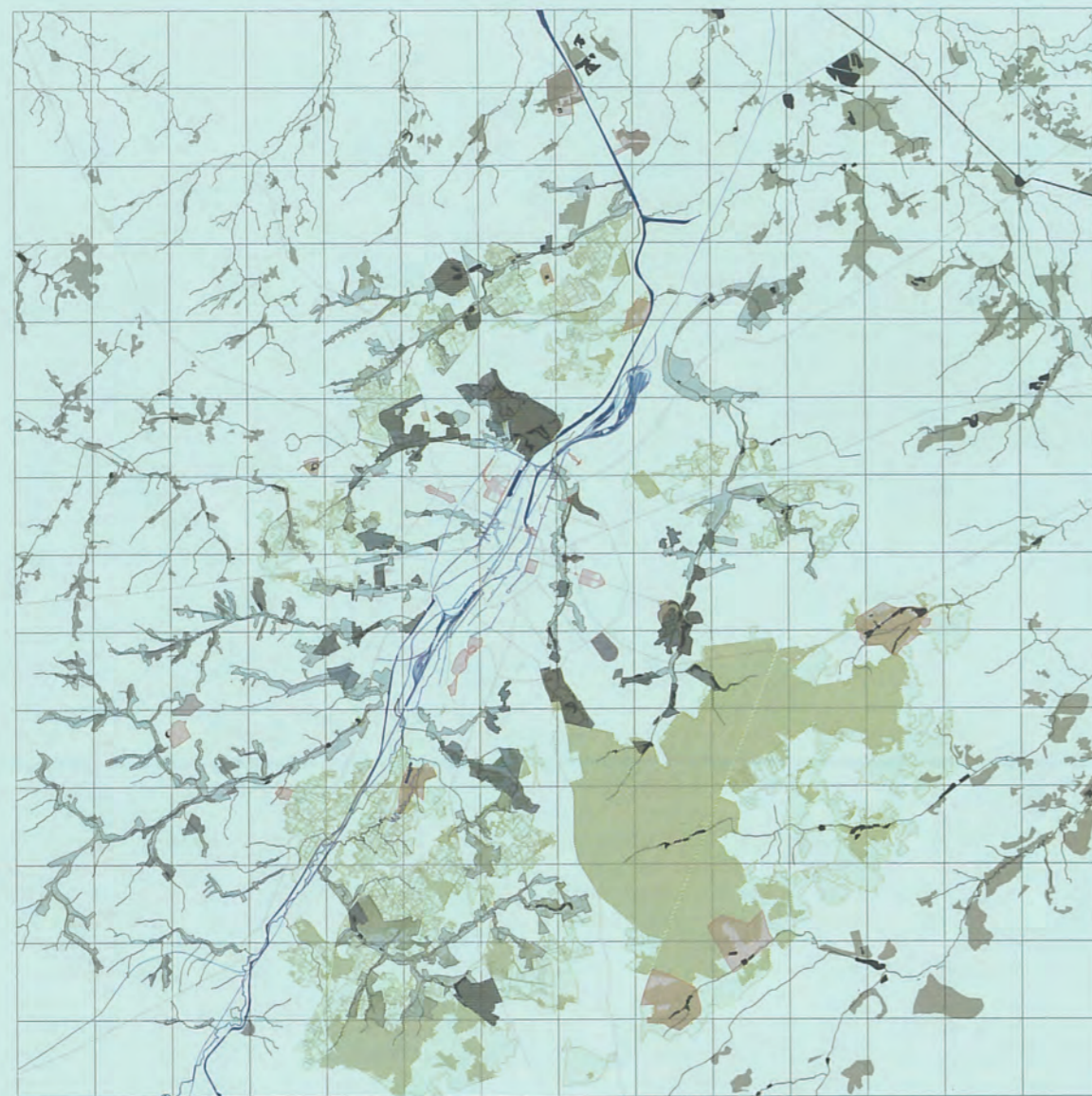
Om dit begrip operationeel te maken, was het noodzakelijk de vraagstelling toe te spitsen op de rol van het open landschap in deze specifieke gewestoverschrijdende metropolitane context en op de bijdrage die het kan leveren aan een actieve stadsvorming. Omdat we willen vermijden over alles te gaan praten, concentreren we ons op de ste-

Les espaces ouverts de l'aire métropolitaine bruxelloise sont, pour un très grand nombre, transfrontaliers ou adjacents à la frontière régionale. Ils sont, par conséquent, soumis à des regards différents et à des politiques d'aménagement divergentes. Au-delà de la limite administrative qui sépare la Flandre et la Région de Bruxelles-Capitale, ce sont d'autres limites, plus ou moins parallèles, comme le ring ou la zone urbaine dense, qui définissent ainsi entre elles des espaces où l'on trouve des conditions particulières. C'est un espace d'interpénétration entre les logiques rurales et urbaines, entre habitat individuel et habitat collectif. Ces espaces ne sont pas totalement cohérents ni continus, mais ils présentent des caractéristiques récurrentes. La nature y est luxuriante, en jachère: elle a un statut très différent des parcs urbains ou des réserves naturelles de l'*hinterland*. On y découvre un grand nombre de vues panoramiques spectaculaires sur Bruxelles ainsi que des usages spécifiques: sport, agriculture urbaine, petites plaines agricoles, morceaux de forêt, parkings, friches.

La notion de *Metropolitan Landscapes* émerge de l'hypothèse selon laquelle ces espaces ouverts peuvent être bien plus que ce qu'ils sont aujourd'hui. Penser des rapports autres que la simple juxtaposition actuellement observée entre les patches urbains et les espaces ouverts constitue un potentiel inestimable qui va au-delà de la simple protection des espaces ouverts menacés par la pression foncière.

La première phase de cette étude – et l'objet de notre travail – a consisté à explorer cette hypothèse, notamment à travers la recherche d'une définition commune de ce que peuvent être les paysages métropolitains dans le contexte bruxellois. En soi, la notion de paysage métropolitain est difficile à définir dans la mesure où, dans la *North-West Metropolitan Region*, tout est potentiellement paysage et métropolitain. Ce terme ne s'est pas défini de manière précise ou scientifique, mais plutôt comme une hypothèse de travail, un socle commun pour un processus continu. Il s'agissait de partager une définition commune et de construire ensemble un sujet. Dans cette perspective, nous avons préféré utiliser le terme anglais de *Metropolitan Landscapes*, sur lequel le comité d'experts, bilingue, pouvait s'accorder et qui nous permettait de faire référence à cette définition élaborée ensemble et propre à cette étude.

Pour rendre cette notion opérationnelle, il était nécessaire de resserrer la question autour du rôle du paysage ouvert dans ce contexte métropolitain transrégional, et de sa capacité à faire ville de manière active. En d'autres termes, nous voulions éviter de parler de tout, et nous concentrer sur le rôle urbain du paysage: son intégration dans un système métropolitain, d'une part, et, d'autre part, sa capacité à être le point de départ de dynamiques nouvelles à la manière de «magnets» qui organiseraient les implantations nouvelles. À travers une approche de l'aménagement centrée sur le paysage, les espaces ouverts deviennent alors «supports d'une nouvelle organisation, d'une nouvelle structure urbaine capable de proposer des solutions innovantes aux enjeux inhérents à la métropole:

Het exemplarische Brusselse landschap, bestaande uit de 'vallei van infrastructuur', het 'bebouwde landschap', het 'systeem van parken' en het 'natte landschap'

Paysage exemplaire de Bruxelles, composé de la «vallée des infrastructures», des «paysages construits», du «système de parcs» et des «paysages humides»

delijke rol van het landschap: enerzijds op de integratie van het landschap in een grootstedelijk systeem en anderzijds op de mogelijkheid om het landschap te benutten als vertrekpunt voor een nieuwe dynamiek, als 'magneten' waar de nieuwe stadsuitbreidingen omheen georganiseerd kunnen worden. Door het landschap centraal te stellen in ruimtelijke ontwikkeling, worden de open ruimtes 'dragers van een nieuwe organisatie, van een nieuwe stedelijke structuur die innovatieve oplossingen voor grootstedelijke vraagstukken mogelijk maakt: verdichting, toenemende grondschaarste, biodiversiteit en de verhouding tussen stad en natuur.'

Ons onderzoek heeft ertoe geleid dat we *Metropolitan Landscapes* als volgt kunnen definiëren: 'gedeelten van het exemplarische Brusselse landschap die aan drie metropolitane criteria voldoen.' Het exemplarische landschap bestaat uit het geheel van de bijzondere Brusselse landschapsstructuren. De drie metropolitane criteria die we vervolgens uitwerkten toegankelijkheid, naburige programma's en systeemwaarde maken het mogelijk om binnen de landschapsstructuren die onderdelen met een hoog metropolitane potentieel te onderscheiden.

Exemplarisch Brussels landschap

Het metropolitane gebied van Brussel heeft geen uitgesproken landschappelijke identiteit, maar bestaat uit verschillende door elkaar lopende landschappelijke condities.

Het vlakke landschap en het hydrografische systeem met kleine zijriviertjes van de Zenne stond een omvangrijke en ongeordende urbanisatie van het gebied niet in de weg. Het Brusselse landschap, onopvallend verscholen in het stadsweefsel, lijkt niettemin in staat opmerkelijke leefmilieus te creëren, het stadsweefsel te organiseren en voorwaarden te scheppen voor bepaalde ritmes en gebruiken van de bewoners. Verschillende, elkaar overlappende landschapstypen kunnen worden onderscheiden: veel natte landschappen zoals in Drogenbos of langs de riviertjes (Woluwe, Molenbeek etc.), een aantal kleine natuurgebieden, het Zoniënwoud, dalen met kwalitatieve landbouw (Pajottenland, Scheutbos), groene corridors (Laarbeekbos, Poelbos) of kleine agrarische enclaves midden in de stad (Kraainem, Wezembeek). Hoe brengen we de potenties van deze landschappen in beeld? Reyner Banham beschrijft in zijn werk *Los Angeles: the Architecture of Four Ecologies* de 'ecologische systemen' van de Amerikaanse megapool, waarin de landschappen (de heuvels, het strand, de autowegen, het laagland) dragers zijn van en onlosmakelijk verbonden met bijzondere stedelijke vormen en gebruiken. Op onze beurt hebben wij vier grote metropolitane structuren in kaart gebracht, vier Brusselse ecologische systemen, waardoor het mogelijk wordt binnen dat isotrope territorium nuances en hiërarchieën vast te stellen.

De vallei van infrastructuur: Het eerste Brusselse ecologische systeem is de Zennevallei, die een zware stempel heeft gedrukt op het stadsweefsel. Het kanaal vormt een van de belangrijkste open ruimtes van de metropolitane regio. De vlakke valleibodem maakte het mogelijk om daar een uit-

la densification, la raréfaction des terres, la biodiversité, les rapports entre la ville et la nature».

Notre recherche a permis de définir ainsi les *Metropolitan Landscapes* comme «des fragments du paysage exemplaire bruxellois répondant à trois critères métropolitains». Le paysage exemplaire, que nous aborderons dans un premier temps, est constitué de l'ensemble des structures paysagères remarquables de Bruxelles. Les trois critères métropolitains identifiés comme étant l'accessibilité, le voisinage programmatique et la valeur systémique, que nous développerons ensuite, sont apparus comme des conditions *sine qua non* de l'existence des *Metropolitan Landscapes* et permettent d'isoler, au sein de ces structures paysagères, les fragments à fort potentiel métropolitain.

Paysage exemplaire bruxellois

L'aire métropolitaine bruxelloise ne possède pas d'identité paysagère forte, mais plusieurs conditions paysagères entremêlées. La faible topographie et le système hydrographique de minces affluents de la Senne n'ont pu empêcher une urbanisation massive désordonnée du territoire. Le paysage de Bruxelles, ténu, discret et dissimulé au sein des formes urbaines, semble néanmoins capable de générer des environnements de vie remarquables et singuliers, d'organiser les formes urbaines et de conditionner certains rythmes et usages des habitants. On observe ainsi plusieurs types de paysages entremêlés: de nombreux paysages humides comme à Drogenbos, ou le long des affluents (Woluwe, Molenbeek, etc.), un ensemble de petites réserves naturelles, la forêt de Soignes, des vallées agricoles qualitatives (Pajottenland, Scheutbos), des corridors verts (bois du Laarbeek, Poelbos), ou, encore, des petites poches agricoles en pleine ville (Kraainem, Wezembeek). Comment alors appréhender les potentiels de ces paysages? Reyner Banham, dans son ouvrage *Los Angeles: The Architecture of Four Ecologies*, propose une exploration des «écologies» de la mégapole américaine où les paysages (les collines, la plage, les autoroutes, la plaine) sont porteurs et indissociables de pratiques et de formes urbaines singulières. À notre tour, nous avons mis en évidence quatre grandes structures métropolitaines, quatre écologies bruxelloises permettant d'établir des nuances et des hiérarchies dans ce territoire isotrope.

Vallée des infrastructures: la première des écologies bruxelloises est la vallée de la Senne, qui a profondément marqué les formes urbaines. Le canal constitue ainsi un des espaces ouverts majeurs de la région métropolitaine. L'implantation de larges infrastructures a été facilitée par la faible topographie de la vallée. S'appuyant sur les infrastructures fluviales et ferroviaires, de nombreuses zones industrielles se sont implantées dans la vallée. L'importance de leur emprise urbaine et leur actuelle reconversion produisent des espaces ouverts aux forts potentiels de développement.

gebouwd infrastructuur te realiseren. Dankzij het net van waterwegen en spoorwegen hebben zich in de vallei veel industriële bedrijven gevestigd. Hun grote beslag op de stedelijke ruimte en de reconversie die nu gaande is, maken dat er open ruimtes ontstaan met grote ontwikkelingsmogelijkheden.

Het bebouwde landschap: dit tweede ecologische systeem heeft zich gevormd in de loop van opeenvolgende stedelijke ontwikkelingsfasen en kan gezien worden als een familie van pleinen, parken en historische verkeersaders met een hoog structurerend gehalte. Ze maken deel uit van een dicht stedelijk weefsel, zijn kwaliteitsvolle plekken die binnen de stad op verschillende manieren en voor diverse doeleinden worden benut. De opeenvolgende stedelijke uitbreidingen, vooral die onder Leopold II, hebben een zware stempel gedrukt op de stad door de sterke symboliek van hun geometrische lijnen. Al die open ruimtes vormen belangrijke ankerpunten voor de metropolitane regio.

Het systeem van parken: het systeem van parken is een selectie van grote open ruimtes, bestaande uit een groot aantal stukjes natuur omringd door bebouwing. In Brussel wordt de stadsrand gekenmerkt door verspreide stukjes landbouwgrond en bos, maar ook door aangelegde parken en beschermde natuurgebieden. De open ruimtes die deel uitmaken van het systeem van parken zijn relatief divers en nagenoeg isotroop verspreid over de gehele Brusselse metropool.

Het natte landschap: Dit vierde ecologische systeem bestaat uit een stelsel van stroompjes die als haarvaten door de Zennevallei lopen. Tegenwoordig is dit systeem weinig zichtbaar, hoewel het een sterk structurerende werking heeft op de open ruimtes van de metropool. Meer dan 80% van de parken ligt langs deze stroompjes, om hydrografische redenen of vanwege de beschikbaarheid van grond. Deze natte, beboste zones die soms onder water komen te staan, liggen als een natuurlijke rand tussen de riviertjes en de stedelijke gebieden en een aantal ervan is geclassificeerd als Natura 2000 gebied.

Deze vier ecologische systemen vormen samen het 'exemplarische landschap' van Brussel, een landschappelijke structuur voor de metropool. De systemen lopen door elkaar en overlappen overal in meerdere of mindere mate. Deze lezing van het landschap maakt het mogelijk een oordeel te vormen over het gehele gebied en te bepalen welke landschapselementen behouden of versterkt moeten worden en welke van geringer belang zijn. Het 'exemplarische landschap' biedt een referentiekader voor alle toekomstige ontwikkelingen.

Van het exemplarische landschap naar Metropolitan Landscapes

Niet alles wat tot het exemplarische landschap behoort, is noodzakelijkerwijs metropolitaan. Daarom hebben we pa-

Paysage construit: constituée au fil des évolutions urbaines successives, cette seconde écologie se présente comme une famille de places publiques, de parcs et d'axes historiques à forte valeur structurante. Inscrits dans un tissu urbain dense, ils sont déjà très qualifiés et offrent une diversité d'usages et de pratiques métropolitains. Les extensions urbaines successives, et notamment celles de Léopold II, ont profondément marqué la ville en imposant des tracés géométriques aux symboliques fortes. Tous ces espaces ouverts constituent des polarités importantes pour la région métropolitaine.

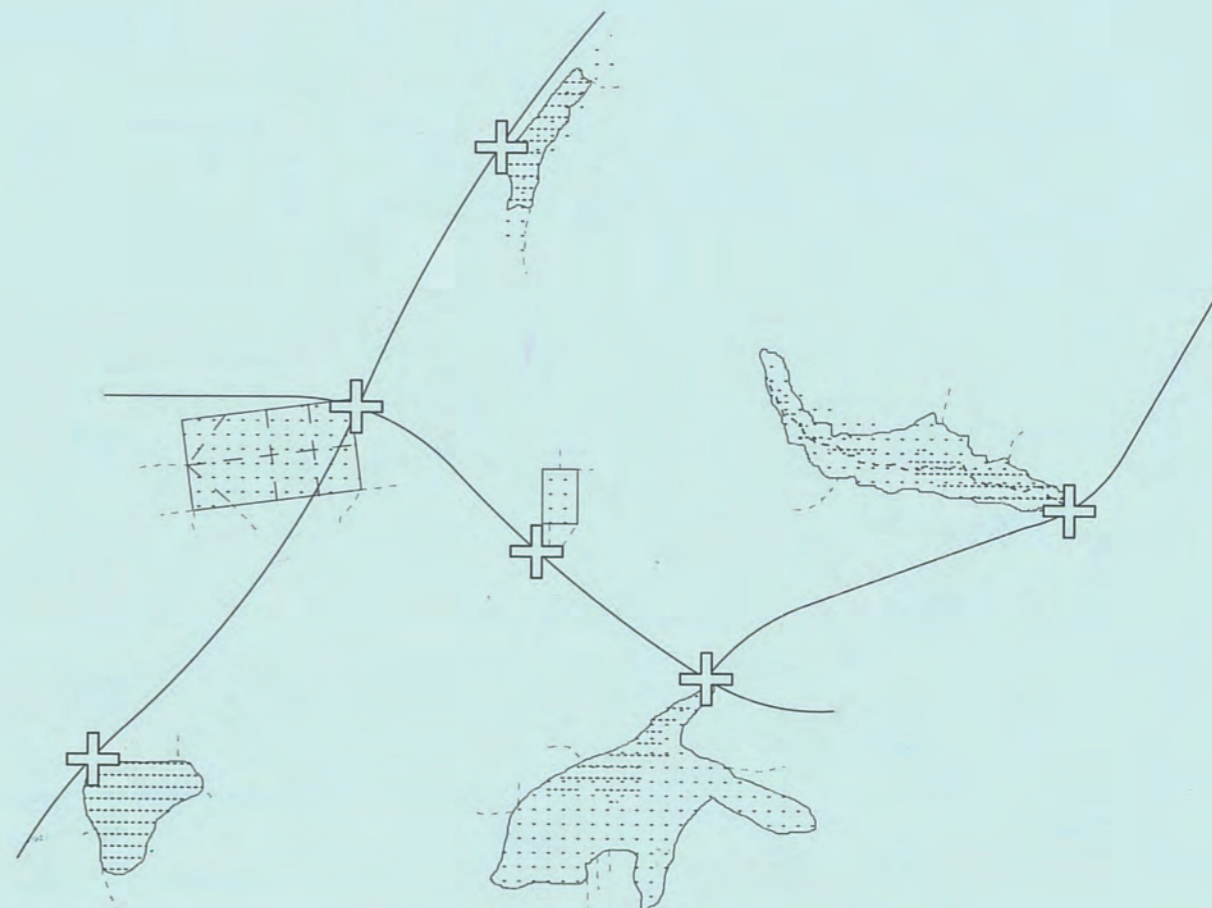
Système de parcs: le système de parcs est une sélection des larges espaces ouverts constitués d'une multitude d'espaces naturels ceinturés par l'urbanisation. La frange urbaine de Bruxelles est marquée par des espaces agricoles fragmentés, des surfaces boisées, mais aussi des parcs aménagés et des zones de préservation naturelles. Les espaces ouverts inclus dans ce système de parcs sont relativement divers et partagent une condition commune: leur répartition isotrope sur tout le pourtour de la métropole bruxelloise.

Paysage humide: cette quatrième écologie est constituée d'un système capillaire d'affluents le long de la vallée de la Senne. Il est aujourd'hui peu perceptible quoiqu'il structure fortement les espaces ouverts de la métropole. En effet, plus de 80 % des parcs sont localisés le long des affluents pour des questions hydrographiques ou pour des raisons de disponibilité foncière. Ces zones inondables, humides et boisées forment un chapelet naturel entre les affluents et les zones urbanisées, et nombre d'entre elles sont classées de fait Natura 2000.

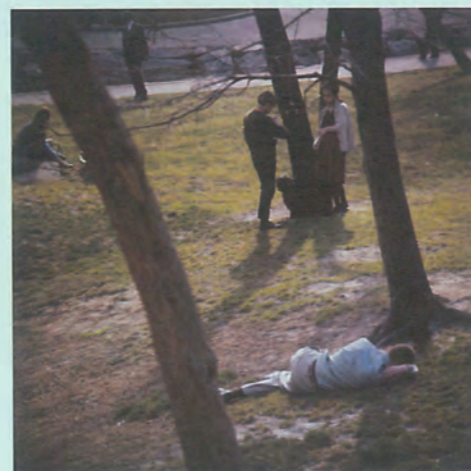
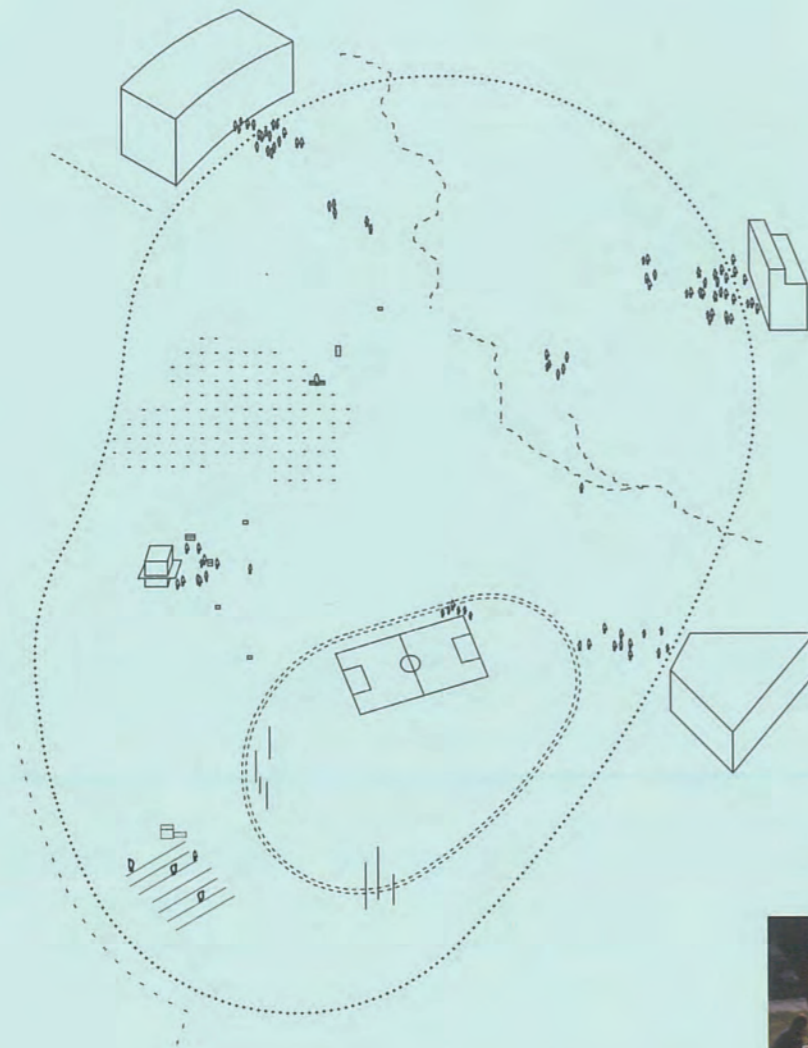
La superposition des quatre écologies produit le «paysage exemplaire» pour Bruxelles, une structure paysagère pour la métropole. Ces différentes écologies s'entremêlent et se superposent partout avec plus ou moins d'intensité. Cette lecture du paysage permet de prendre position sur l'ensemble du territoire en mettant en évidence les éléments paysagers à conserver, à renforcer ou à abandonner. Le paysage exemplaire offre un cadre de référence pour tous les développements à venir.

Du paysage exemplaire aux Metropolitan Landscapes

Tout ce qui appartient au paysage exemplaire n'est pas nécessairement métropolitain. C'est pourquoi nous avons identifié des paramètres qui permettent de mettre en évidence, au sein des paysages exemplaires, des fragments stratégiques pour le système métropolitain. Plusieurs hypothèses initiales ont été émises. Par exemple est métropolitain ce qui ignore ou dépasse les frontières, ce qui est très accessible, mais aussi tout lieu où s'exprime la diversité des usages et des usagers, et où se matérialisent les conflits de la métropole. Nous avons aussi supposé qu'un espace ouvert peut être métropolitain s'il est contigu à un programme métropolitain, s'il dispose d'une singularité

© Tony Ray-Jones / Science & Society Picture Library

© Tony Ray-Jones / Science & Society Picture Library

rameters benoemd die aangeven welke elementen binnen het landschap van strategische waarde zijn voor het metropolitane systeem. Er zijn verschillende uitgangshypothesen geformuleerd. Bijvoorbeeld: metropolitaan is wat zich niets van grenzen aantrekt of die overschrijdt, wat zeer toegankelijk is, maar ook elke plek waar zich een verscheidenheid aan gebruiken en gebruikers manifesteert en waar metropolitane conflicten zichtbaar worden. We zijn er tevens van uitgegaan dat een open ruimte metropolitaan kan zijn als deze grenst aan een metropolitaan programma, erkend is als een plek met een bijzondere betekenis, een bijzonder aantrekkelijke plek of een aanknopingspunt voor belangrijke toekomstige ontwikkelingen kan worden, of als de plek verbonden is met metropolitane logistieke vraagstukken. Op basis van deze hypothesen hebben we drie criteria geformuleerd die kunnen gelden als noodzakelijke voorwaarden om van een landschap met een metropolitaan karakter te kunnen spreken: toegankelijkheid, naburige programma's en systeemwaarde.

Toegankelijkheid: Het eerste criterium voor het bestaan van een metropolitaan landschap is dat het openbaar toegankelijk is op grote schaal. In dat licht gezien lijkt het ons bijzonder vruchtbaar om open ruimtes te koppelen aan mobiliteit. Beide begrippen kunnen worden beschouwd als stedelijke rechten: het recht op mobiliteit en het recht op landschap. In de Brusselse metropool is het niet voor iedereen mogelijk om vanuit de eigen woning een visuele of fysieke verbinding te hebben met het landschap, maar de verschillende openbaarvervoersystemen zouden die landschappen voor iedereen direct toegankelijk moeten maken.

Vanaf dat moment is de open ruimte geen geïsoleerde en lokale leegte meer, maar een cumulatief systeem van onderling verbonden landschappen, een gedeelde openbare ruimte die de potentie heeft kwaliteit te verlenen aan een breder metropolitaan systeem. Doordat ze verbonden zijn met het openbaarvervoernetwerk, kunnen deze ruimtes bestemmingen worden waar verschillende sociale groepen zich mengen, op dezelfde manier als elders in de metropool. Het komt er dus op aan te inventariseren waar goed toegankelijke plekken en open ruimtes liggen en welke mogelijkheden bestaan om die met elkaar te verbinden; de gedachte is dus om een slapend metropolitaan potentieel te benoemen, dat mits geringe aanpassingen in een breder systeem kan worden geïntegreerd. Hoewel mobiliteit meestal in verband gebracht wordt met dichtheid, zien we in België een interessante vorm van ondoelmatigheid: tot op de dag van vandaag zijn er veel open ruimtes te vinden rondom de stations. Hoewel dit een troef is, moeten we vaststellen dat er te weinig kwaliteitsvolle publieke verbindingen tussen die stations en hun onmiddellijke omgeving bestaan. Het lijkt ons daarom van groot belang om de toegankelijkheid van die stationsomgevingen te verbeteren.

Naburige programma's: een metropolitaan landschap is een landschap waarin de veelzijdigheid van de metropool tot uitdrukking komt, een meervoudige bestemming voor groepen en individuen van verschillende afkomst die de ruimte op verschillende manieren en voor verschillende

reconnue, s'il peut constituer une aménité, une accroche pour des développements futurs importants, ou s'il est lié à des questions de logistique métropolitaine. Ces hypothèses nous ont amenés à formuler trois critères qui sont apparus comme étant les conditions indispensables au caractère métropolitain d'un paysage: l'accessibilité, le voisinage programmatique et la valeur systémique.

L'accessibilité: le premier critère d'existence d'un paysage métropolitain est son accessibilité publique, à tous et à une échelle élargie. Dans cette perspective, le couple formé par l'espace ouvert et la mobilité nous semble particulièrement fertile. En effet, l'un comme l'autre peuvent être considérés comme des droits urbains: le droit à la mobilité et le droit au paysage. La métropole bruxelloise ne permet pas, à chacun, d'avoir depuis chez soi un lien visuel ou physique avec le paysage, mais les différents systèmes de transports publics devraient rendre ces paysages directement accessibles à tous.

Dès lors, l'espace ouvert n'est plus un simple vide isolé et local, mais un système cumulatif de paysages interconnectés, et un espace public partagé ayant le potentiel de qualifier un système métropolitain plus large. En étant connectés au réseau de transport, ces espaces ouverts peuvent devenir des lieux de destination et de mixité sociale au même titre que d'autres lieux de la métropole. Il s'agit donc, de manière assez opportuniste, de prendre acte des points d'accessibilité et de l'ensemble des espaces ouverts, et de la possibilité de les connecter; l'idée étant d'identifier un potentiel métropolitain dormant, qui demande peu d'ajustements pour être intégré à un système plus large. S'il est habituel de penser la mobilité avec la densité et non avec le vide, le cas de la Belgique présente une forme d'inefficacité intéressante: on trouve encore aujourd'hui de nombreux espaces ouverts autour des gares. Malgré cet atout, force est de constater le manque de porosités publiques entre les gares et ces environnements immédiats, ainsi que la pauvreté spatiale des quelques liaisons publiques existantes. Il nous semble primordial, dans cette optique, de travailler l'hospitalité spatiale et l'ergonomie de ces liaisons.

Le voisinage programmatique: un paysage métropolitain est un paysage dans lequel s'exprime la multitude de la métropole, une destination plurielle pour des groupes et individus, issus d'horizons différents, qui pratiquent l'espace de manière différente et à des fins différentes. Cet attribut spatial est par conséquent directement lié aux programmes qui partagent et se regroupent autour de l'espace ouvert (le mot «programme» est utilisé ici dans le sens d'affectation des bâtiments et des sols: hôpital, terrain de football, logements, centre commercial, parc, champ de maïs). Il nous semble effectivement difficile de qualifier un paysage de métropolitain si ce dernier n'est ni programmé ni adjacent à des programmes d'envergure métropolitaine. Dans ce sens, les différents programmes dans et autour de l'espace ouvert garantissent une forme d'intensité d'usage et contribuent à son caractère de lieu de destination à une échelle élargie.

doeleinden gebruiken. Dit criterium is dus direct verbonden met de gedeelde programma's die zich vormen rondom de open ruimte (het woord programma wordt hier gebruikt in de zin van de bestemming van de gebouwen en de grond: ziekenhuis, voetbalveld, woningen, winkelcentrum, park, maïsveld). Het lijkt ons inderdaad moeilijk om een landschap als metropolitaan te kwalificeren als het niet geprogrammeerd is of niet grenst aan programma's op grootstedelijke schaal. De verschillende programma's in en rondom de open ruimte staan garant voor een intensief gebruik ervan en dragen ertoe bij dat de open ruimte een bestemming wordt voor een breed publiek.

Het 'groen' kan dus niet metropolitaan zijn zonder het 'grijs'; beide elementen gaan noodzakelijkerwijs samen. Het natuurlandschap is geen autonoom systeem, maar moet worden beschouwd in interactie met zijn stedelijke context. In tegenstelling tot een historisch plein waarvan de sfeer en het gebruik grotendeels worden bepaald door een sterke ruimtelijke structuur (zoals die van de Grote Markt), zijn het in de metropolitane landschappen, die groter, on-grijpbaar en vormloos zijn, de programmatische componenten die het gebruik en de kracht van de ruimte grotendeels bepalen.

Het delen van de grond door verschillende belanghebbenden, hetzij in de tijd of in de ruimte, lijkt ons een belangrijk aspect. Dat delen impliceert dat de ruimte niet in beslag wordt genomen door één soort gebruik en dat partijen elkaar respecteren. Het feit dat er op één plek verschillende programma's gerealiseerd worden, zorgt voor een mix van verschillende soorten gebruik en verschillende populaties, zorgt ervoor dat niemand zich de grond kan toe-eigenen en dat het landschap publiek domein blijft. Het gaat bovendien protectionistisch gedrag tegen. Het nabuurschap en de zichtbare verbinding tussen de verschillende programma's stimuleren de mogelijkheid van coproductie tussen gebruikers.

Systeemwaarde: de systeembenadering beschouwt verschijnselen en hun onderlinge verbindingen vanuit een multidisciplinair gezichtspunt, waarbij de aandacht meer gericht wordt op de relaties en de uitwisseling tussen de verschillende bestanddelen van het onderzochte systeem dan op het interne functioneren van elk van de bestanddelen.

Vanuit de gedachte dat alles wat bijdraagt aan het algemene functioneren van de systemen van de metropool als grootstedelijk moet worden aangemerkt, beschouwen we de systeemwaarde van een landschap als noodzakelijke voorwaarde om van een metropolitaan landschap te kunnen spreken. Onder systeemwaarde verstaan we het belang van het landschap met betrekking tot het functioneren van de verschillende systemen op metropolitaan niveau. Een landschap waar groene en blauwe structuren doorheen lopen, dat een bijzondere flora en fauna herbergt, maar dat ook doorkruist wordt door een metropolitane infrastructuur, heeft dus bijvoorbeeld een hoge systeemwaarde. Menselijke activiteiten maken in dit perspectief deel uit van het metropolitane ecosysteem, ook al berust de systeemwaarde vanzelfsprekend vooral op een ecolo-

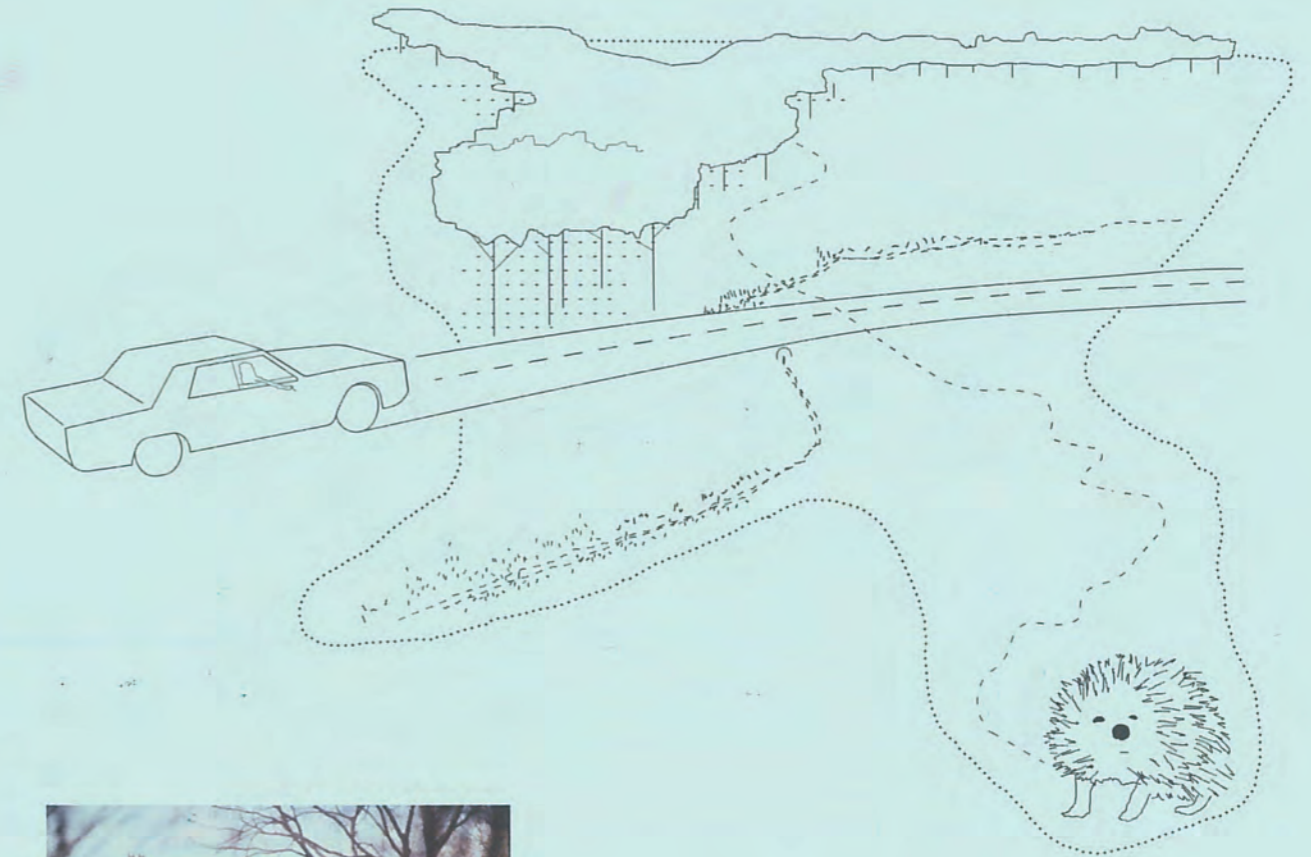
Ainsi, le «vert» ne peut être métropolitain, sans le «gris»; leur collaboration est indispensable. Le paysage naturel n'est pas un système autonome et doit être pris en compte dans son interaction avec l'urbanisation. Contrairement à une place historique, dont l'atmosphère et les usages sont en grande partie définis par une structure spatiale forte (comme celle de la Grand-Place par exemple), dans les paysages métropolitains, plus grands, fuyants et informes, ce sont les ingrédients programmatiques qui affectent majoritairement l'usage et l'intensité de l'espace.

Le partage du sol entre les différentes parties prenantes, qu'il soit spatial ou temporel, nous semble se dégager comme un trait important. Ce partage implique la non-confiscation de l'espace par un usage unique et un certain respect mutuel entre les parties. La coprésence de programmes divers génère une mixité d'usages et de populations, neutralise l'appropriation du sol, garantit la dimension publique de ces paysages et va à l'encontre d'une démarche protectionniste. Le voisinage et le lien visuel entre les différents programmes contribuent potentiellement à une situation de coproduction, dans laquelle les différentes parties travaillent ensemble.

La valeur systémique: la pensée systémique considère les phénomènes et leurs interconnexions selon une approche interdisciplinaire en se focalisant davantage sur les relations et les échanges entre les différents composants du système étudié plutôt que sur le fonctionnement interne de chacun des composants.

Dans l'idée que ce qui contribue au fonctionnement général des systèmes de la métropole est métropolitain, nous considérons que la valeur systémique d'un paysage est une condition indispensable pour en faire un paysage métropolitain. Par «valeur systémique», nous entendons l'importance dans le fonctionnement des différents systèmes à une échelle métropolitaine. À titre d'exemple, un paysage traversé par des trames bleues et vertes, abritant une faune et une flore spécifiques, mais aussi traversé par des infrastructures métropolitaines, aurait donc une valeur systémique élevée. Nous avons ici considéré les activités humaines comme faisant partie de l'écosystème métropolitain, même si, évidemment, la valeur systémique repose majoritairement sur une dimension écologique et écosystémique. Parmi les systèmes et questions qui aident à établir la valeur systémique d'un paysage, on peut également citer: l'eau et la régulation des cycles, les zones Natura 2000, les continuités écologiques, la contribution à la régulation de la qualité de l'air, l'absorption du bruit, la protection contre l'érosion, l'agriculture, l'importance logistique, etc.

Dans un nombre important de cas bruxellois, plus la valeur systémique d'un paysage est grande, plus les éléments y entrent en conflit. On y trouve ainsi un nombre important de nœuds gordiens, des lieux de convergence entre différents systèmes qui sont liés à des territoires plus larges et qui se rencontrent à un point précis. Afin d'éviter la solution d'Alexandre le Grand, qui a résolu le problème en tranchant le nœud, il faudrait transformer le conflit en

© Tony Ray-Jones / Science & Society Picture Library

gische en ecosystemische dimensie. Deze factoren kunnen helpen bij het vaststellen van de systeemwaarde van een landschap: water en de regulering van de waterhuishouding, Natura 2000 zones, ecologische continuïteit, het leveren van een bijdrage tot beheersing van de luchtkwaliteit, geluidsabsorptie, bescherming tegen erosie, landbouw, logistiek belang etcetera.

In Brussel is het vaak zo dat naarmate de systeemwaarde van een landschap groter is, er meer conflicten tussen de elementen optreden. We treffen er dus een groot aantal gordiaanse knopen aan, plekken waar convergentie optreedt tussen verschillende systemen die verbonden zijn met grotere gebieden en die op een bepaald punt met elkaar botsen. Anders dan Alexander de Grote, die het probleem oploste door de knoop door te hakken, zouden we de optredende conflicten moeten omzetten in synergie, dat wil zeggen dat we vruchtbare ontmoetingen tussen de systemen moeten creëren. Het metropolitane landschap wordt dan een plek waar de 'groene' ('natuur') en 'grijze' ('stedelijke'), de 'blauwe' ('natte') en 'grijze', de 'gele' ('landbouw') en 'groene' systemen zich op voorbeeldige wijze manifesteren en elkaar tegemoetkomen. Die open ruimtes zijn niet autonoom; het zijn essentiële bestanddelen van verschillende systemen tegelijk. De verschillende onderdelen en systemen ontmoeten elkaar, werken samen en dragen bij tot het scheppen van een landschap met een specifieke kwaliteit.

Conclusie

Deze definitie maakt het mogelijk een aantal fragmenten te definiëren die potentiële *Metropolitan Landscapes* zijn. Elk van die fragmenten is zowel landschappelijk als stedelijk, bevindt zich op het kruispunt van verschillende systemen en is vaak grensoverschrijdend. Daarom hebben ze vaak te maken met verschillend beleid op het gebied van inrichting en benutting van grond en ruimte. Hun complexe vorm is de uitkomst van verschillende samenhangen en verschillende invloeden: geografisch, stedelijk, programmatisch etcetera.

Die landschappelijke fragmenten lijken de potentie te hebben de hedendaagse tegenhangers te worden van het stedelijk plein in het centrum van de stad. Ze hebben de potentie om buiten het centrum de metropolitane energie te vangen en te bundelen en de echte openbare ruimtes van morgen te worden.

Het lijkt een natuurlijk proces dat de openbare ruimte, net zoals de horizontale versnippering van de stad, een vergelijkbare transformatie ondergaat. De traditionele compacte, rechthoekige openbare ruimte verandert in een vagere en meer verspreide vorm met minder uitgesproken contouren. Die transformatie geeft eveneens weer hoe de idee van het openbare plein en de idee van de vrije natuur elkaar ontmoeten en overlappen. Het is een transformatie die alle nostalgische gevoelens voor het plein of de vrije natuur zou moeten overstijgen en zou moeten worden aanvaard, toegejuicht en geïntensiveerd.

synergie, c'est-à-dire créer des rencontres fertiles entre les systèmes. Le paysage métropolitain est ainsi le lieu où les coopérations entre les systèmes «vert» («naturel») et «gris» («urbain»), «bleu» («humide») et «gris», «jaune» («agricole») et «vert», etc. se manifestent et se croisent de façon exemplaire. Ces espaces ouverts ne sont pas des autonomies, mais des composants essentiels dans plusieurs systèmes à la fois. Les différents ingrédients et systèmes se rencontrent, travaillent ensemble et contribuent à la création d'une qualité spécifique du paysage.

Conclusion

Cette définition permet de dessiner les contours d'un ensemble de fragments, qui sont des *Metropolitan Landscapes* potentiels. Chacun de ces fragments est une figure à la fois paysagère et urbaine, qui se trouve au croisement de plusieurs systèmes, et qui est souvent transfrontalière. Ces fragments sont, par conséquent, sous l'influence de plusieurs logiques d'aménagement et d'utilisation du sol et de l'espace. Ils semblent tous informels, ou, plus précisément, leur forme complexe est la résultante de plusieurs logiques et empreintes: géographiques, urbaines, programmatiques, etc.

Ces fragments de paysage paraissent être en capacité de devenir les pendants contemporains de la place urbaine du centre-ville. Ils ont la capacité de capter et de concentrer l'énergie métropolitaine en dehors du centre et de devenir les véritables espaces publics de demain.

Il semble naturel qu'avec la dispersion horizontale de la ville, l'espace public subisse une transformation analogue en se déformant et se dilatant à partir de l'espace public traditionnel en forme de quadrilatère compact vers une forme plus diffuse et dilatée avec des contours moins définis. Cette transformation traduit également la rencontre et la superposition de l'idée de la place publique avec celle de la nature sauvage, transformation qui devrait être acceptée, célébrée et intensifiée au-delà de toute nostalgie pour la place ou la nature sauvage.

Si cette définition prend acte des prémices de cette notion à plusieurs endroits de la métropole et à des degrés variables, il nous semble néanmoins important de souligner que ces espaces restent, pour l'instant, très en deçà en termes de performance et d'usage. Ces *Metropolitan Landscapes* devraient, selon nous, être capables:

- 1° d'être des lieux où le rapport entre nature et développement urbain est exemplaire en termes d'interaction entre le vert et le gris, la biodiversité et la ville;
- 2° d'atténuer les limites physiques et administratives en aidant à formuler des politiques communes dans les zones transfrontalières;
- 3° de générer une mixité sociale et programmatique importante et de devenir des lieux de destination à une échelle élargie, en compensant leur position excentrée par une accessibilité et une porosité importantes;
- 4° de gérer efficacement les conflits d'usage, d'exploitation et de systèmes;

